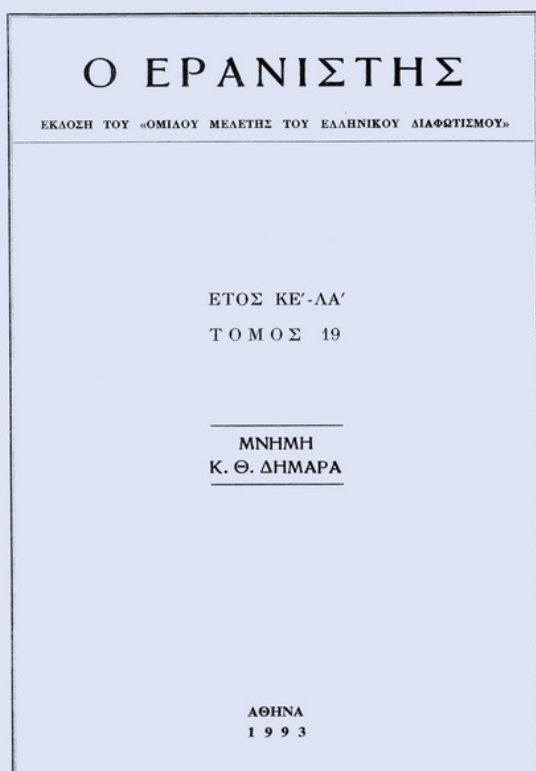

The Gleaner

Vol 19 (1993)

In Memoriam of C. Th. Dimaras

Γράμμα του πατριάρχη Παρθενίου Α΄ στο βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο ΙΔ΄. Επίλυση χρονολογικών και άλλων προβλημάτων

Μ. Ι. Μανούσακας

doi: [10.12681/er.258](https://doi.org/10.12681/er.258)

To cite this article:

Μανούσακας Μ. Ι. (1993). Γράμμα του πατριάρχη Παρθενίου Α΄ στο βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο ΙΔ΄. Επίλυση χρονολογικών και άλλων προβλημάτων. *The Gleaner*, 19, 27–35. <https://doi.org/10.12681/er.258>

ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ Α' ΣΤΟ ΒΑΣΙΛΙΑ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟ ΙΔ'

Ἐπίλυση χρονολογικῶν καὶ ἄλλων προβλημάτων

ΤΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΟΣ τοῦ οἴκουμ. πατριάρχῃ Παρθενίου Α', ποῦ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας αὐτῆς, σώζεται στὸ χειρόγραφο *Suppl. Grec* 582 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκῃς τοῦ Παρισιοῦ, μικρὴ συλλογὴ ἐπίσημων γραμμάτων, ποῦ ἀναφέρονται στὸν Κύπριο λατινόφρονα ἱερομόναχο Ἀθανάσιο τὸ Ρήτορα (1571-1663).¹ Τὰ γράμματα αὐτά, συστατικὰ γιὰ τὸν ἴδιον, ποῦ ἔχουν ὅλα ἐκδοθεῖ,² τὰ συγκέντρωσε ὁ Ἀθανάσιος κατὰ τὸ διάστημα τῆς δεκάχρονης περιόδου τοῦ (1643-1653) στὴν Ἑλληνικὴ Ἀνατολή, μὲ σκοπὸ τὴν προμήθεια πολύτιμων ἑλληνικῶν χειρογράφων γιὰ λογαριασμὸ τοῦ καγκελαρίου τῆς Γαλλίας Pierre Séguier καὶ τοῦ καρδινάλιου Mazarin.³ Ἀπὸ τῆ μικρῆ αὐτῇ συναγωγῇ, ποῦ τὴν ἔφερε κι αὐτὴν ἐπιστρέφοντας στὴ Γαλλία (1653) καὶ στὴν ὁποία τὸ πα-

1. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀθανασίου βλ. τὰ ἀντίστοιχα ἔθρα στὸ *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, τ. 4, Παρίσι 1930, σσ. 1394-1396, τοῦ Cir. Korolevskij καὶ στὸ *Dictionnaire de Théologie catholique*, τ. 1, Παρίσι 1931, σσ. 2187-2188, τοῦ Louis Petit, ὅπου καὶ ἡ ὑπόλοιπη παλαιότερη βιβλιογραφία. Ἀπὸ τὴ νεότερη βλ. Γενν. Μ. Ἀρχαπατζόγλου, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη*, μέρος πρῶτον, Κωνσταντινούπολη 1933, σ. 68-106. —Robert Devresse, *Le Fonds Coislín*, Παρίσι 1945, σ. II-VIII. —Dom. J. O'Meara, «The philosophical Writings, Sources and Thought of Athanasius Rhetor (ca. 1571-1663)», *Proceedings of the American Philosophical Society*, τ. 121, ἀρ. 6, Δεκέμβριος 1977, σ. 483-499. —Μ. Ν. Πισσᾶ, «Ἀθανάσιος Κύπριος ὁ Ρήτορ», 1571-1663, *Κυπριακὸς Λόγος*, 10 (1978), 109-120. —Gerhard Podskalsky, *Griechische Theologie in der Zeit der Türkenherrschaft (1453-1821). Die Orthodoxieim Spannungsfeld der nachreformatorischen Konfessionen des Westens*, München 1988, σ. 191-194. —Μ. Ι. Μανούσκα, «Οἱ περιπλανήσεις τοῦ Ἀθανασίου τοῦ Ρήτορος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη (1607-1614) στὴν Ἰταλία καὶ ἀπὸ τὴν Ἰταλία (1614-1619) στὸ Παρίσι (1620)», *Ἑλληνογαλλικά. Ἀφιέρωμα στὸν Roger Millier. Mélanges offerts à Roger Millier*, Ἀθήνα 1990, σ. 483-501.

2. Μ. Ι. Μανούσκα, «Ἀνέκδοτα πατριρχικὰ ἔγγραφα περὶ Ἀθανασίου τοῦ Ρήτορος», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, 2 (1949), 134-151 (ἀρ. 1-9).

3. Henri Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Παρίσι 1902, μέρος Ι, σ. 1-26 καὶ μέρος ΙΙ, σ. 853-858.

τριαρχικό γράμμα έχει προσαρτηθεῖ τελευταῖο (11ο), τὸ ἐξέδωκε ὁ Ἀθανάσιος στὸ ἔργο του ποὺ τύπωσε, δυὸ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1655, στὸ Παρίσι, μετὰ τὴν ἐπιγραφή «Ἀντιπατελλάρως».⁴ Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ περέμεινε ὡς τὴν σκεδὸν ἐντελῶς ἀπαρτηρήτη. Μόνος ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν τὴ μνημόνευσε στοὺς «Πατριαρχικοὺς Πίνακες» του,⁵ ἐνῶ ὁ Louis Petit ἔγραψε ὅτι τὸ ἔγγραφο αὐτὸ «δὲν τὸ ἐπεσήμανε ἀκόμη κανεὶς».⁶ Ἀξίζει λοιπὸν νὰ ἐξεταστεῖ ἐδῶ κάπως συστηματικότερα τὸ ἔγγραφο καὶ νὰ διαφωτιστοῦν τὰ προβλήματα ποὺ, καθὼς θὰ δοῦμε, παρουσιάζει.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ γράμματος εἶναι τὸ ἀκόλουθο: ὁ πατριάρχης Παρθένιος Α' γράφει πρὸς τὸ βασιλεῖα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκο ΙΔ' ὅτι, μετὰ τὸν σοφὸν ἱερέα Ἀθανάσιο, ἔλαβε τὸ μῆνυμά του (μῆνυμα προφορικόν, ὅχι γράμμα) γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὸν συγχαίρει γιὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτῆς τῆς πρωτοβουλίας. Ὁμολογεῖ ὅμως ὅτι τὸ πράγμα εἶναι σχεδὸν ἀνέφικτον γι' αὐτόν, ὅχι γιατί δὲν ἐπιθυμεῖ τὴν εἰρήνην τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ γιατί οἱ δυνάστες (οἱ Τοῦρκοι), ἂν ἀνακαλύψουν τὴν κίνησιν αὐτήν, θὰ τὸν νομίσουν ὡς ἀνατροπέα τῆς ἐξουσίας των καὶ θὰ τὸν ἀφανίσουν. Ἄν βέβαια ὁ βασιλεὺς βρεῖ τρόπον, ὥστε νὰ μὴν κινδυνεύσει κανεὶς, τότε δίνει τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι, ἔταν κινήθῃ ἡ ὑπόθεσις, θὰ συμπράξῃ γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης συνοδεύει τὸ γράμμα του μετὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ κειμένου τῆς καταδικῆς «τῶν αἰρέσεων τοῦ προῆμῶν Κυρίλλου» (τοῦ Λουκάρεως), ποὺ τίς ἀναθεμάτισε πρόσφατα (μετὰ τὴ Σύνοδον τοῦ Ἰακίου, 1642).⁷

4. Ἀθανασίου Ρήτορος ἱερέως τοῦ Βυζαντίου Ἀντιπατελλάρως. Ἐπιστολὴ περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τοὺς Πατριάρχας τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων. Συντετυμημένος Ἀντικαμπανέλλας, Parisiis MDCLV, σ. 38-41 (τοῦ δευτέρου μέρους) (μετὰ λατινικὴν μετάφρασιν, στίς σ. 39 καὶ 41).

5. Μανουὴλ Ι. Γεδεὼν, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, Κωνσταντινουπόλις [1885-1890], σ. 571, σημ. 998.

6. L. Petit, ἄρθρον στὸ *Dictionnaire de Théologie Catholique*, τ. 1, Παρίσι 1931, στ. 2187.

7. Βλ. Ἰω. Καρμίρη, *Ἡ ὀρθόδοξος ὁμολογία τοῦ Πέτρου Μορίλα*, Ἀθήνα 1953, σ. 7 κ.ε. Δὲν προκύπτει καθαρὰ ἂν ἡ ἀποστελλόμενη «κατάκρισις» τοῦ Λουκάρεως ἦταν χειρόγραφο ἢ ἐντυπο. Κατὰ τὴ γνώμην μου, ἐπρόκειτο γιὰ ἐντυπο. Ποῦ ὅμως ἐντυπο; Ξέρουμε πὺς ἡ συνοδικὴ καταδικὴ τοῦ Λουκάρεως τυπώθηκε στὸ Παρίσι, ἀπὸ τὸν τυπογράφον Sebast. Cramoisy, τὸ 1643 (Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle*, τ. 1, Παρίσι 1894, ἀρ. 337, 450-451), ἀλλὰ καὶ τὸ ἀμέσως προηγούμενον ἔτος, στίς 20 Δεκεμβρίου 1642, τυπώθηκε στὸ Ἰάσιο τῆς Μολδοβλαχίας, στὴ μὲν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ὅπως μαρτυρεῖ σημεῖωμα στὸ τέλος τῆς παραπάνω παρισυνῆς ἐκδόσεως, δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν E. Legrand, *δ.π.*, σ. 451. Ἀπὸ τίς δύο πρῶτες αὐτῆς ἐντυπες ἐκδόσεις εἶναι λογικότερον νὰ ἔσται ὁ Παρθένιος

Τὸ πρῶτο ζήτημα ποὺ γεννᾶται ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ αὐτὸ γράμμα εἶναι ἂν εἶναι γνήσιο. Ἡ ἀπάντηση εἶναι θετική. Καμιὰ ὑποπτη ἀνωμαλία, ἀπὸ διπλωματικὴ ἄποψη, δὲν παρατηρεῖται σ' αὐτό (βλ. πανομοιότυπο). Ὁ-λα ἄλλωστε τὰ ἔγγραφα, ποὺ συγκροτοῦν τὸν κώδικα *Suppl. Grec* 582, εἶναι γνήσια. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴ σύγκριση τῆς ὑπογραφῆς τοῦ πατριάρχου Παρθενίου Α' μὲ τις ὑπογραφές του σὲ ἄλλα του γνήσια ἔγγραφα.⁸ Εἶναι ἐνδεχόμενο βέβαια νὰ παρακίνησε ζωηρὰ τὸν πατριάρχη νὰ γράψῃ αὐτὸ τὸ γράμμα ὁ ἴδιος ὁ Ἀθανάσιος, ποὺ τοῦ ἔφερε καὶ τὸ βασιλικὸ μήνυμα καὶ ποὺ καὶ στὰ δικὰ του ἔργα ἐπροπαγάνδιζε τὴν Ἑνωσιν.⁹ Ἄν ὅμως εἴτε τὸ βασιλικὸ μήνυμα ἦταν ἐπινόηση τοῦ Ἀθανασίου εἴτε τὸ πατριαρχικὸ γράμμα νόθο κατασκευασμὰ του, τότε αὐτὸς δὲν θὰ εἶχε τολμήσει νὰ τὸ φέρεῖ στὴ δημοσιότητα σὲ βιβλίον τοῦ ποὺ τύπωσε, ὅπως εἶδαμε, στὸ Παρίσι τὸ 1655,¹⁰ οὔτε νὰ γράψῃ, σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Séguier, τοῦ 1654, ποὺ τὸ δημοσίευσε σ' αὐτὸ τὸ ἔργο, ὅτι εἰς γὰρ τὴν Ἑλλάδα παρὰ τοῦ χριστιανικωτάτου τῶν βασιλέων διὰ τινος ἀναγκαίας ἀποσταλείς χρείας, εἴληφα καὶ παρὰ τοῦ θρόνου ἐντολὰς τοῦ ἀποστολικοῦ πείραν λαβεῖν τῶν προῖσταμένων τῶν Ἑλλήνων ὅπως περὶ τῆς ἐνώσεως ἔχουσι τῶν Ἐκκλησιῶν.¹¹ Ἀλλὰ καὶ τὸ ὕφος τοῦ γράμματος, ἄψογα καὶ ἐπιδέξια διατυπωμένου, δὲν δίνει λαβὴ σὲ καμιὰ ὑποψία γιὰ πλαστότητα. Φαίνεται πάντως ὅτι τὸ γράμμα δὲν στάλθηκε ἀμέσως τότε καὶ ἀπευθείας ἀπὸ τὸν πατριάρχη στὴ βασιλικὴ γραμματεία τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ παραδόθηκε στὸν Ἀθανάσιο, ποὺ προτίμησε νὰ τὸ κρατήσῃ γιὰ χρόνια μαζί του ὡς τὴν ἐπιστροφή του στὸ Παρίσι (1653), νὰ τὸ φέρεῖ ἐκεῖ, μαζί μὲ τὰ ἄλλα ἐπίσημα γράμματα ποὺ εἶχε συγκεντρώσει καί, ἀντὶ νὰ φροντίσει νὰ παραδοθεῖ, ἔστω καὶ τόσο ἀργά, στὸν ἀποδέκτη του, νὰ τὸ δημοσιεύσει, σὲ δύο χρόνια, ὁ ἴδιος.

στὸ βασιλικὸ τῆς Γαλλίας τὴν πρώτη, τοῦ 1642, ποὺ τυπώθηκε στὸ Ἰάσιο, ποὺ ἦταν καὶ ὁ τόπος τῆς Συνόδου, καὶ ὅχι τὴν ἐπόμενη, τοῦ 1643, ποὺ τυπώθηκε στὸ Παρίσι.

8. Ὅπως τὸ ἔγγραφο τοῦ Παρθενίου Α', τοῦ Ὀκτωβρίου 1640, τὸ δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Paul Lemerle, *Actes de Kallistos*, nouvelle édition remaniée et augmentée, Παρίσι 1988, Texte, σ. 198-199 (ἀριθ. 70) καὶ Album, pl. LXXV καὶ τὸ ἔγγραφο του τοῦ Μαΐου τοῦ 1641, τὸ δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Δ. Α. Ζακυνθινό, «Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (1593-1798) ἐκδιδομένα ἐκ παρισιακῶν κωδίκων», *Ἑλληνικά*, 2 (1929), 154-156, ἀρ. 10 (ἀντέβαλα τὴν ὑπογραφή ἀπὸ τὸν κώδ. *Suppl. Grec* 704, ἀρ. 10).

9. Βλ. τὴν ἐπιγραφή τοῦ ἔργου τοῦ Ἀντιπατελλάρως (παραπάνω, σημ. 4).

10. Βλ. παραπάνω, σημ. 4.

11. Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique... au XVIIe siècle*, τ. 2, Παρίσι 1894, ἀρ. 414, σ. 85.

Τὸ δεύτερο θέμα ποὺ ἀνακύπτει εἶναι, ἂν ἡ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου (αμουννχιῶνος δευτέρα ἐπὶ δέκα ραχυγ') = 12 Μαρτίου 1643) εἶναι ἡ σωστή. Ἦδη στὴν παλιά μου ἐργασία γιὰ τὰ ἐγγράφα τοῦ κώδικα *Suppl. Gree* 582, καταγράφοντας καὶ σχολιάζοντας αὐτὸ τὸ γράμμα, παρατηροῦσα γιὰ τὴ χρονολογία του τὰ ἐξῆς:¹² «Ἡ φερομένη... (χρονολογία) 12 μαρτίου 1643 ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἡ ὀρθὴ διὰ δύο λόγους: Πρῶτον διότι κατὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἦτο εἰσέτι ὁ Λουδοβίκος ΙΓ' καὶ οὐχὶ ὁ ΙΔ', ὅστις διεδέχθη τὸν πατέρα του θανόντα τῇ 14 μαΐου τοῦ ἔτους τούτου 1643· καὶ ἐπὶ πλέον διότι ὁ ἐν τῷ γράμματι μνημονευόμενος Ἀθανάσιος ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν μόλις τὸ τέλος ἰουλίου ἢ ἀρχομένου τοῦ αὐγούστου τοῦ 1643 (βλ. ἐπιστολὴν τοῦ De la Haye ἀπὸ 8 αὐγούστου 1643 ἐκδεδομένην παρὰ Omont, *Missions archéologiques* κλπ., I, σ. 10). Πιθανώτατα ἡ ὀρθὴ χρονολογία εἶναι 12 μαρτίου 1644, ὅτε ἀπελύθησαν καὶ τὰ ἄλλα δύο ὑπὲρ τοῦ Ἀθανασίου γράμματα τοῦ Παρθενίου (βλ. ἐπόμενον ἀριθμὸν 3). Εἶναι ἄλλωστε αὕτη καὶ ἡ μόνη δυνατὴ, ἀφοῦ τὸ 1645 ὁ Παρθένιος Α' δὲν ἦτο πλέον ἐπὶ τοῦ θρόνου.»

Τῇ θέσῃ μου αὐτῇ, ὅτι δηλ. τὸ γράμμα τοῦ Παρθενίου δὲν ἐγράφηκε τὸ 1643, ἀλλὰ τὸ 1644, ἐξακολουθῶ νὰ τὴ θεωρῶ καὶ σήμερα ἰσχυρὴ γιὰ τοὺς παραπάνω λόγους ποὺ ἐπικαλέστηκα ὅταν τὴν διατύπωσα. Καὶ πιστεύω πὼς αὐτὴ θὰ ἐνισχυθεῖ περισσότερο, ὅταν προχωρήσουμε ἐδῶ στὴν ἐξέταση καὶ τῶν ὑπόλοιπων θεμάτων.

Τὸ τρίτο θέμα ποὺ προβάλλει εἶναι ποιὸς ἀπὸ τοὺς δύο ὁμώνυμους καὶ διαδοχικοὺς Λουδοβίκους τῆς Γαλλίας (ΙΓ' καὶ ΙΔ'), πατέρας ἢ γιός, ἦταν ὁ ἀποστολέας τοῦ προφορικοῦ βασιλικοῦ μηνύματος μὲ τὸν Ἀθανάσιο, ποὺ ἀναφέρει πὼς δέχτηκε ὁ πατριάρχης Παρθένιος Α' καὶ ποιὸς ὁ ἀποδέκτης τῆς γραπτῆς ἀπάντησης τοῦ Παρθενίου: ὁ ἴδιος ὁ ἀποστολέας αὐτὸς ἢ ἄλλος;

Ὁ ἀποστολέας τοῦ μηνύματος, ποὺ τὸ διαβίβασε προφορικὰ στὸν πατριάρχη ὁ Ἀθανάσιος, ὅταν ἔφτασε στὴν Κωνσταντινούπολιν μόλις κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου ἢ τὶς ἀρχὲς Αὐγούστου τοῦ 1643, ὅπως εἶδαμε παραπάνω,¹³ μπορεῖ νὰ καθοριστεῖ μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τὴ χρονολογία τῆς ἀναχώρησης τοῦ Ἀθανασίου ἀπὸ τὸ Παρίσι γιὰ τὴν ἀποστολὴν του στὴν Ἀνατολή, ὁπότε καὶ ἐπιφορτίστηκε καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἐντολή. Ξέρουμε πὼς ἡ ἀναχώρησή του ἔγινε στὶς 6 Ὀκτωβρίου 1642, ὁπότε ὁ Séguier τὸν ἔφο-

12. Μ. Ι. Μανούσκα, «Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἐγγράφα περὶ Ἀθανασίου τοῦ Ρήτορος», *δ.π.* (βλ. σημ. 2), σ. 141 (ἀρ. 2).

13. Βλ. παραπάνω καὶ προηγούμενη σημείωση.

δίασε και με συστατικά γράμματα.¹⁴ Ήταν πολύ φυσικό να λάβει τότε ο 'Αθανάσιος και την έντολή, στις έπαφές που έμελλε να έχει με τον οίκουμενικό πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη, να του προτείνει έμπιστευτικά, εκ μέρους του ίδιου του βασιλιά της Γαλλίας, σύμπραξη για την ένωση των 'Εκκλησιών. Βασιλιάς όμως της Γαλλίας τότε ήταν ακόμη ο Λουδοβίκος ΙΓ'. Αυτός λοιπόν ήταν ασφαλώς και ο αποστολέας (πιθανότατα με είσηγηση του Séguier) του μηνύματος για την Ένωση, μηνύματος που ο αποδέκτης του Έλληνας πατριάρχης έμελλε να το λάβει με τόση καθυστέρηση, δηλαδή τουλάχιστον δέκα μήνες μετά την αποστολή του και τρείς μήνες σχεδόν μετά το θάνατο (14 Μαΐου 1643) του ίδιου του Λουδοβίκου ΙΓ', άρα το νωρίτερο τον Αύγουστο του 1643, αν όχι και πολύ αργότερα. Και σ' αυτόν το βασιλιά έπρεπε ν' απευθύνει την απάντησή του ο πατριάρχης, αν είχε λάβει το μήνυμα εγκαίρως, δηλαδή πριν από το θάνατό του.¹⁵ Τώρα όμως ο πατριάρχης αναγκάστηκε μοιραία να στείλει την απάντησή του αυτή στο νέο βασιλιά, το γιό και διάδοχο του Λουδοβίκου ΙΓ', τον έφτάχρονο μόλις Λουδοβίκο ΙΔ'. Αυτό μαρτυρείται και από την προσφώνηση της απάντησης (στ. 1-2) «*Λοδοϊκω δεκάτω τετάρτω*», στην οποία ή λανθασμένη χρονολογία 1643 χρειάζεται, όπως είδαμε, να διορθωθεί σε 1644.

Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι αποστολέας του μηνύματος προς τον πατριάρχη ήταν ο Λουδοβίκος ΙΓ', αποδέκτης όμως της απάντησης του Παρθενίου δέν ήταν ο ίδιος, αλλά ο Λουδοβίκος ΙΔ'.

Το τέταρτο και τελευταίο θέμα που μένει να εξεταστεί είναι, αν οι τότε ιστορικές συνθήκες ευνουούσαν, στον εκκλησιαστικό τομέα, την προσέγγιση αυτή προς την Ένωση μεταξύ της Καθολικής Γαλλίας και της 'Ορθόδοξης Έλληνικής 'Εκκλησίας. Είχαν τόσο ώριμάσει αληθινά τα πράγματα ή μήπως όλα αυτά δέν ήταν παρά εύσεβείς πόθοι του λατινόφρονα 'Αθανασίου, που φρόντιζε να τους εκδηλώνει, και με άλλα γραπτά του, και σε άλλους ήγέτες της 'Ορθοδοξίας;¹⁶ Η πραγματικότητα ήταν ότι, με το φρικαλέο στραγγαλισμό από τους Τούρκους (1638) του οίκουμενικού πατριάρχη Κυρίλλου Α' του Λουκάρεως, ως υπόπτου συνωμοσίας, τα πράγ-

14. H. Omont, *Missions archéologiques françaises en Orient*, Παρίσι 1902, I, 9-10.

15. Πότε ακριβώς ο 'Αθανάσιος, που έφτασε τον Αύγουστο 1643 στην Κωνσταντινούπολη, συνάντησε τον πατριάρχη, δέν το ξέρουμε. Ίσως και αρκετά αργότερα.

16. Βλ. παραπάνω, σ. 28-29 και σημ. 9. Πρόκειται για τους πατριάρχες 'Αλεξανδρείας και 'Ιεροσολύμων, προς τους οποίους ο 'Αθανάσιος απηύθυνε γράμματα για την ένωση, που τα δημοσίευσε στον *Αντιπατελλάρο*, ό.π., μέρος β'.

ματα είχαν εκτραχυνθεί πολύ στην Κωνσταντινούπολη. Ἡ πρόσκαιρη ἄνoδος στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τοῦ φανατικοῦ φιλοκαθολικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Β' τοῦ Κονταρῆ (ποὺ κι αὐτὸς ἀπαγχονίστηκε) δὲν ἐξομάλυνε τὴν κατάσταση, ποὺ ὁ Παρθένιος Α' ἀγωνιζόταν τώρα, μὲ ὅλη του τὴν ἐπιδεξιότητα, νὰ ἐξισορροπήσει.¹⁷ Βέβαια, μὲ τὸν ἀφανισμό τοῦ μεγαλεπήβολου φιλοπροτεστάντη Ἑλληνα πατριάρχου, ἡ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τῆς καθολικῆς Γαλλίας στὴν Ἀνατολή, κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια τοῦ Τριακονταετοῦς Πολέμου, ἐμφανιζόταν νὰ κερδίζει ἔδαφος καὶ ἔτσι θὰ μπορούσε ἴσως νὰ δικαιολογηθεῖ καὶ ἓνα ἄνοιγμα τοῦ Λουδοβίκου πρὸς τὴν Ὀρθόδοξη Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ποὺ ἀποτελοῦσε πάντα τὸ «μῆλον τῆς ἐριδος» ἀνάμεσα στοὺς Καθολικοὺς καὶ στοὺς Προτεστάντες. Ὁ συνετὸς ὅμως πατριάρχης Παρθένιος, ποὺ εἶχε δεῖξει τὴν διπλωματικὴ εὐελιξία του καὶ σὲ ἄλλα λεπτὰ θέματα, δὲν ἔκρινε συμφέρον ν' ἀνταποκριθεῖ καὶ διατύπωνε τὶς ἐπιφυλάξεις του μὲ τὸ ἀρνητικὸ, ἀλλὰ εὐγενικὸ του γράμμα. Καὶ ἴσως γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ κάπως τὸ Γάλλο μονάρχη, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄρνησή του αὐτὴ γιὰ σύμπραξη, ὁ Ἑλληνας πατριάρχης τοῦ ἔστειλε στὸ τέλος τὸ κείμενο τῆς συνοδικῆς καταδίκης τῶν προτεσταντικῶν δογμάτων τοῦ Λουκάρεως, ποὺ θὰ ἦταν βέβαια ἀρεστὴ στοὺς καθολικοὺς.

Τὸ γράμμα τοῦ Παρθενίου Α' τὸ ἐκδίδω παρακάτω, μὲ βάση τὸ πρωτότυπο τοῦ κώδικα *Suppl. Grec* 582 (ἀριθ. 11) τῆς παρισινῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, παραθέτοντας, στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, τὶς λιγοστὲς διαφορετικὰς γραφὰς τῆς μοναδικῆς ἐντυπῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀθανασίου (1655), ποὺ ἀποτελοῦν, κατὰ τὴ γνώμη μου, δικές του ἐπεμβάσεις στὸ αὐθεντικὸ κείμενο. Ἔτσι τὸ σχεδὸν ἐντελῶς ἀγνοημένο πατριαρχικὸ αὐτὸ γράμμα, ὕστερα καὶ ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τῆς χρονολογίας του καὶ τὴν ἐξακρίβωση τῶν συνθηκῶν τῆς ἀποστολῆς του, θὰ γίνῃ πῶς προσιτὸ στὴν ἔρευνα καὶ θὰ ἀξιολογηθεῖ καλύτερα ὡς ἐπίσημη μαρτυρία στὴν ἱστορία τῶν ἐπαφῶν τῶν βασιλέων τῆς καθολικῆς Γαλλίας μὲ τὴν κεφαλὴ τῆς Ὀρθοδοξίας.

17. Προσπαθώντας ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά νὰ κατευνάσῃ τοὺς ὀρθόδοξους τῆς Κρήτης, ποὺ εἶχαν ἐξεγερθεῖ γιὰ τὸ φόνο τοῦ Λουκάρε καὶ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Κονταρῆ (βλ. Ι. Κ. Χασιώτης, «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἡ Κρήτη μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Κυρίλλου Α' τοῦ Λουκάρεως. Ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου Α' (1939)», *Θησαυρίσματα*, 6 (1969), 201-236) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη διατηρώντας σχέσεις καὶ ἀλληλογραφία μὲ τὸ Βατικανὸ καὶ τὴν Καθολικὴ Προπαγάνδα (βλ. G. Hofmann, «Patriarch Parthenios I und Rom», *Orientalia Christiana*, XX (1930), Num. 64, 73-78).

ΤΟ ΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ Α' ΣΤΟΝ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟ ΙΔ'

1644 (καὶ ὅχι 1643)

Μαρτίου 12

Πρωτότυπο (Bibliothèque Nationale de Paris, κώδ. *Suppl. Grec* 582, ἀριθ. 41).

Χαρτί, χιλ. 565 × 415.

Με μιὰ πτύχωση στὴν κάτωθερ καὶ μιὰ στὴν ὀριζόντια πλευρά.

Κατάσταση διατήρησης πολὺ καλὴ.

Τὸ κείμενο στὸ recto τοῦ μονοφύλλου. Μετὰ τὸ χέρι τοῦ πατριάρχου μόνο ἡ ὑπογραφή του στὸ τέλος, μὲ μεγαλύτερα καὶ ζωηρότερα γράμματα.

Πρώτη δημοσίευση: Ἀθανασίου Ρήτορος ἱερέως τοῦ Βυζαντίου Ἀντιπατελλάρος, Ἐπιστολὴ περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τοὺς πατριάρχας τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων. Συντετμημένος Ἀντικαμπανέλλας... Parisiis... MDCLV, σ. 38-40.

Τῷ γαληνοτάτῳ καὶ φιλοχρίστῳ Λοδοῖκῳ δεκάτῳ τε²τάρτῳ γαλλῶν τε καὶ νοβαρόδαιον βασιλεῖ χριστιανικωτάτῳ³ τῷ πρωτοτόκῳ νίει τῆς τοῦ Χ(ριστο)ῦ ἐκκλησίας, παρὰ μὲν τοῦ⁴ τῶν ὅλων θεοῦ χάριν εἰρήνην καὶ εὐλογίαν· παρὰ δὲ⁵ τοῦ θρόνου τούτου εὐχὴν καὶ εὐλογίαν, ὁ⁶ κων(σταντινου)-π(ό)λ(εω)ς ἐλέφ Θ(εο)ῦ πατριάρχης⁷ Παρθένιος, εὐχεται.

⁸Τὰ παρὰ τῆς σῆς γαληνότητος ἡμῶν, βασιλέων φιλόχριστε, περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἐνώ⁹σεως, διὰ τοῦ ἐλλαβεστάτου κυροῦ Ἀθανασίου, τοῦ σοφωτάτου ἐν ἱερεῦσι διδασκάλου, μηνυ¹⁰θέντα, ἄσμενοι ἀκηκόαμεν, καὶ δι' αὐτῶν τὸν ἔνθεον ἀντὶς περὶ τῶν θείων κατενοήσαμεν ζῆλον,¹¹ καὶ κ(ύριο)ν τὸν Θ(εο)ν ἐδοξάσαμεν τὸν τοιαῦτα εἰς τὴν ἱεράν σου ἐμπνεύσαντα ψυχήν. ὁμολογοῦ¹²μεν δὲ χάριτας ἐπὶ τοιαύτῃ φροντίδι, ἣν τὸ ὑμέτερον ἀήττητον ἀνείληφε κράτος· πλὴν,¹³ ἴσθι, βασιλέων κράτιστε, σχεδὸν ἄπορον τὸ χρῆμα, καὶ οὐ τῶν ἐφικτῶν, οὐχ ὅτι τῆς εἰ¹⁴ρήνης τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν οὐκ ἐφιέμεθα, εἰ καὶ τινες ἄλλοι, ἀλλ' ὅτι ὁ καταδουλῶν ἡμᾶς,¹⁵ ἦν τούτου αἴσθηται, καθαίρεισιν τοῦτο νομιεῖ τῆς αὐτοῦ δυναστείας, καὶ ἡμᾶς πάντας ἀπολέσει. εἰ δὲ¹⁶ τὸ σὸν θεοτήρητον κράτος εὖρη πόρον καὶ θεραπείαν, δι' ἣς οὐ κινδυνεύσομεν, ὑποσχό¹⁷μεθα, ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῶν, οὐκ ἐλλείψει, ἀλλ', ὅταν ἡ τοιαύτη κινήται ὑπόθεσις, τὰ δυνατὰ¹⁸ συμπαράξειν, ὅπως σχῇ χρηστὸν τέλος, εἰς μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν πάντων δόξαν, τῆς δὲ¹⁹ ἁγίας αὐτοῦ ἐκκλησίας μεγαλεῖον, καὶ πληροφορίαν τῆς σῆς θεοσδότου βασιλείας.²⁰ προσέτι δὲ αὐτῇ οἷόν τι σημεῖον τῆς ἡμετέρας διαθέσεως μετὰ

1-2 Λοδοῖκῳ δεκάτῳ τετάρτῳ transp. post χριστιανικωτάτῳ Ath. R. || 8 σῆς: ἡμετέρας Ath. R. || 9 ἐν ἱερεῦσι post ἐλλαβεστάτῳ transp. Ath. R. || 14 καταδουλῶν ἡμᾶς: κρατῶν ἡμῶν Ath. R. || 20 οἷόν: οἱ Ath. R.

τοῦ παρόντος γράμματος^{|21} καὶ τὴν τῶν αἰρέσεων τοῦ πρὸ ἡμῶν Κυρίλλου
κατάκρισιν πέμπομεν, ὥς τῷ ἀνα^{|22}θέματι ἢ ἡμετέρα μετριοῦτης συνοδικῶς
καθυπέβαλε καὶ κατέκρινε, καὶ ἀντιβολοῦμεν εὐνοϊκῶς^{|23} τὴν ὑμετέραν
δέξασθαι φιλόθεον γαληνότητα, ἣν κ(ύριον) τὸν Θ(εὸν) ἱκετεύομεν ἀήττη-
τον διατηρεῖν καὶ ἀνενόχλη^{|24}τον, καὶ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς ἀνωτέραν. Ἐν
Κωνσταντινουπόλει μουνυχιῶνος δευτέρα ἐπὶ δέκα ἔτει θεογονίας αχμγ†
^{|25} Τῆς σῆς θεοφρουρήτου βασιλείας

^{|26} εὐχέτης

^{|27}Ὁ Κωνσταντινουπόλεως π(ατ)ριάρχης Παρθένιος†

21 πρὸ ἡμῶν om. Ath. R. || 24 μουνυχιῶνος δευτέρα ἐπὶ δέκα ἔτει θεογονίας αχμγ†:
12 Μαρτίου 1643 Ath. R.